

ЛИДЕРЛИК ПСИХОЛОГИЯ

Yusupova Dilfuzaxon Muhammadjonovna

Baliqchi tumani 36-maktab psixologi

АННОТАЦИЯ: Лидерлик, фаолият ва ирода бошқарув тугрисида тушунчалар, уларнинг анатомо-физиологик асослари баён қилинган.

Калит сузлар: Раҳбар ва ёшлар, онг, фаолият, вербал, ирода, куникма, малака, хатти ҳаракат, фаолият.

Одатда раҳбар ва унинг қўл остидаги ходимлар ҳулқини кузатиш бир неча вазиятларни таҳлил қилиш ёки ташқи кўринишга эга бўлган ҳодисаларга эътиборбериш тизими доирасида амалга оширилади. Кузатишнинг объектлари фаолият, муомала, спорт, тажриба жараёнлари бўлиб ҳисобланади ҳамда ҳулқнинг таркибий ҳисмлари у ёки бу тарзда уларнинг ҳар қайсисида ўз ифодасини топади. Масалан, раҳбар ёки ходимнинг фаолиятини бажариш жараёнида ташқи ва ички кўринишдаги хатти-ҳаракати хоҳ у вербал, хоҳ новербал ифодаланишидан қатъиназар индивид муносабатини билдиради. Фаолият жараёнидаги ҳар хил лаҳзаларнинг ўзига хос тарзда кечишини кузатиш қайд этиш манбаида белгиланиши, компьютерга киритилиши орқали акс эттирилиши лозим. Ҳулқдаги назорат, меъерий одоб маромларига риоя қилиниши, ундан ҳам устувор, ҳатто кузатувчини ҳайтарга солувчи дақиқалар тассуротини у ёки бу йўсинда қайд эттирилиши ижобий кечинмаларни ифодаласа, қалтислик, хоҳишнинг мавжуд эмаслигини акс эттириш салбий воқелик тариқасида ёзиб қолдирилиши мақсадга мувофиқ. Муомала жараёнидаги шахслараро муносабатлар кўриниши уларнинг маромида, ўзига хос ҳурмат негизига қурилиши ёки фикрлар номутаносиблиги, стресс, аффект ҳолатларни келтириб чиқаришлиги тўғрисидаги реал воқеликлар психологик маълумотлар олиш манбаи тариқасида қайд қилиниши айтиш мумкин бўлиб ҳисобланади. Тажриба алмашиш, фаолиятни сифатли бажариш, ортиқча хатти-ҳаракатларни содир этиш жараёнини кузатиш орқали раҳбар ёки ходим

тўғрисида психологик маълумотларни қайд қилиш мумкин. Одатда кузатиш материаллари аниқ ёзиб қўйиш, коммуникация сифатида узатиш, компьютер дастурига киритиш шаклида мужассамлаштирилади. Бошқарув психологияси фан асосини ташкил қиладиган методлар қаторига воқелик ва ҳодисани оқилона ҳал этиш методи киради. У қуйидаги таркиблардан ташкил топгандир: фотоаппарат, киноаппарат, видеокамера, магнитофон.

а) фотоаппарат орқали турли ҳил вазиятлар, шасхлараро муносабатлар, алоҳида шахснинг тимсоли, иш жойининг суръати, умумий пейзаж акс этирилади. Худди шу боис объектив ҳолат фото объективда ўз ифодасини топади. Олинган воқеликнинг акси ўзини аниқлик даражаси билан муҳим аҳамият касб этади. Лекин тасвир ҳаркатсиз бўлганлиги туфайли “жонли”, “вазиятбоп”, такроран акс этириш имконияти йўқдир. Воқеликнинг ёрқин тасвири психологик омил тариқасида илмий материал ролини ўйнайди;

б) киноаппарат ва видеокамера ўзининг қамрови кенглиги, жонли ҳаракатлар мажмуаси эканлиги билан фактик аҳамият касб этади. натижада раҳбар кадр ва ходимларнинг ҳар хил вазиятлардаги кўриниши, иш устидаги ҳолати, бўш вақти тақсимлаш, ҳордиқ чиқариш ва бошқа ижтимоий ҳодисаларни ёритиб бериш тўғрисида маълумотлар тўплаш ҳамда умумлаштириш имконияти туғилади. тасвирнинг алоҳида элементларини таҳлил қилиш орқали психологик материаллар йиғиш мумкин;

в) магнитофон лентасига (тасмасига) ёзиб олинган вербал муносабатларнинг ифодаси фактик материал сифатида воқелик моҳиятини очиш учун хизмат қилади. бунда шахслараро муносабатнинг суръати, ритмикаси, частотаси, вокал ҳолати аниқ акс этган бўлади. Одамларни ўрганиш, сонлардан хабардор бўлиш, ўзаро таъсир ўтказишни аниқлаш, шунингдек, психологик муҳит юзасидан маълумот олиш магнитофон ёрдами билан амалга оширилади. Инсон психикасини ўрганишда ундаги функционал ҳолатларни (физиологик функцияларни) қайд қилиш методи қуйидаги аппаратлар ёрдами билан амалга оширилади: томир уриш, ҳарорат ўлчаш, қон босими, тери гальваник реакция, электромиограмма, ЭЭГ ва бошқалар. Раҳбар кадр ва ходим физиологик ҳолатларини текшириш жараёнида

уларнинг психологик хусусиятлари ва ўзгариши юзасидан маълумотлар олиш, уларни умумлаштириш ҳамда муайян даражада хулосага келиш имкония туқилади. Олинган маълумотлар ҳам нормал, ҳам патологик ҳолатлар юзасидан мулоҳаза юритишга асос бўлади. Шунингдек, уларнинг касбий лаёқати, касбий яроғлилигини ташхис қилиш учун материаллар тўплашга шароит яратади. Инсоннинг саломатлиги, ишчанлиги, реакцияларга ҳозир жавоблиги, имконияти тўғрисида муайян материал йиғиш ва уни психологик жиҳатдан таҳлил этиш шахс омилини аниқлашда муҳим роль ўйнайди. Вазиятни баҳолаш юзасидан менежерни билдирган мулоҳазаларининг мантикий жиҳатдан асосланганлиги унинг дунёқараши, салоҳияти, интеллекти даражасидан дарак беради. Бу нарсага бошқача урғу билан ёндашилганда, энг аввало вазиятни осойишта таҳлиллаш, ортиқча ташвиш, ҳадак, безовталанишга берилмаслик, унга эмоционал эмас, балки рационал (ақлан) муносабатда бўлиш унинг атрофидаги ходимларда ишонч туйғусини уйғотади. Ишлаб чиқариш билан боғлиқ иқтисодий ҳолат, у ёки бу тарздаги танглик, шахслараро муносабатдаги муаммолар, умумжамоа фикридаги зиддият ўзига хос психологик вазиятни вужудга келтиради. Ана шу вазиятнинг ечимига оқилона йўл топиш менежернинг топқирлиги, ташкилотчилик қобилияти, иродасининг кучлилигини билдиради. Интервью менежер нутқ ёрдами билан юқоридаги вазиятларга нисбатан бирдирилган фикрларнинг мажмуасини акс этиришга имкониятига эга. Инсон фаолиятида нутқ ва тафаккур бирлиги муҳим аҳамият касб этиб, шахснинг мустақиллиги, мантиқан теранлиги, ақл-заковатнинг пишиқлиги, ҳозиржавоблиги, эгилувчанлиги, фикрнинг чуқурлигини акс эттиради. Худди шу боис мустақил фикрлаш, шахсий қараш, позиция, ўзига хос ғоя сингари ақлий фаолият таркибларини аниқлашнинг энг самарали йўли интервьюдан фойдаланишдир. Интервью маълумотлари магнитофон тасмасига, текширувчи қайд қилиш дафтарига мужассамлаштирилади. Энг муҳим томони шундаки, интервьюни такроран таҳлил қилиш, унинг ичидан зарур аломатларни ажратиб олиш имконияти мавжуддир. Хуллас, вазият ва шахсий мустақил фикрлашни текширишда, уларга муайян жавоб топишда интервью методи муҳим роль ўйнайди. Варақа ижтимоий хусусиятли вазиятларни, муносабатларни, индивидуал

қарашларни текширишда фойдаланилади, уни тарқатиш осон ва статистик ҳисоблаш эса ўнғай кечади. Худди шу боисдан материаллар кўлами кенглиги, иштирокчилар миқдори катталиги билан бошқа методлардан бирмунча ажралиб туради. Варақа саволларига “ҳа” ёки “йўқ“, шунингдек “қ” ёки “-” аломатлар ёрдами билан жавоб қилинади. Баъзи ҳолларда бир нечта вазиятдан фақат биттасини белгилаш талаб этилади, гоҳо бир савол хилма-хил позициядан келиб чиқиб ёндашилганлиги сабабли ишончлилик даражаси юксак, аниқ бўлишини ҳам таъминлайди. Энг кейинги вариантдаги варақа шкалалар орқали фикрлар мужассамлигини гавдалантиради. Менежер учун унинг ўз имкониятларини очишга қаратилган анкетадан ташқари, унга қаратилган (йўналтирилган) варақа эксперт баҳолаш учун муҳим аҳамият касб этади. Эксперт баҳолашга йўналтирилган анкета ҳар хил вазиятларни ўрганишга мўлжалланганлиги туфайли қўл остидаги (тобе) кишилартомонидан унинг муомаласи, фаолияти самарадорлиги, хулқ-атвори хусусияти, шахсий, иродавий, эмоционал, когнитив, регулятив хислатлари юзасидан муносабат билдириш, баҳо бериш орқали характерологик, этнопсихологик материаллар тўплашга имкон яратади. қўл остидаги ходимларни баҳолаш тизими ўзининг объективлиги билан бошқа мезонлар мажмуасидан тафовутланади. Айниқса баҳолаш сиртдан ўтказилиши эмпирик маълумотлар ишончлилиги, валидлиги, репрезентативлиги кўрсаткичларига кафолат беради.

Адабиётлар рўйхати

1. Умумий психология. (А.В.Петровский тахрири остида чиққан). Тошкент, Ўқитувчи, 1992й.

2. Умумий психология. Э.Ғозиев Тошкент 2002й.

Ёшларга ижтимоий-психологик хизмат кўрсатиш маркази

79

3. Н.Д.Творогова, Психология, Лекция для студентов медвузов. М. 1998г.

4. Р.С. Немов. Психология (в3-х книгах). М. 1998г.

5. В.Г. Крисько. Психология и педагогика в схемах и таблицах. (Уч.-метод. Пособия). Минск. 1999г.

6. Современная психология. (Справочное руководство). Ред. В.Н.Дружинин. Ин-т психология РАН. М. 1999г.

7. П.И. Иванов Умумий психология. 1967й.